

УДК 635.21: 631.527(091)

ОПАНАСЕНКО
Ольга Михайлівна,
науковий співробітник
Інституту картоплярства УААН
(сmt Немішаєве, Київ. обл.)

РОЗВИТОК СЕЛЕКЦІЇ КАРТОПЛІ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті коротко викладено життєвий та творчий шлях українських селекціонерів картоплі.

В статье кратко изложен жизненный и творческий путь украинских селекционеров по картофелю.

The course of life and scientific work of Ukrainian scientists of potato selection are presented.

Історія розвитку науки тісно пов'язана з біографістикою, оскільки основна її увага зосереджена на вченому як представнику наукового потенціалу певної галузі. Проведення досліджень й аналіз життєвого та творчого шляху окремих визначних осіб допомагає відтворити історію держави, заповнити білі плями в історії аграрної науки. Цьому сприяє сучасний бурхливий розвиток української біографістики та бібліографії, зокрема заснування Державною науковою сільськогосподарською бібліотекою УААН низки історико-бібліографічних серій „Академіки Української академії аграрних наук”, „Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії”, „Українські вчені-аграрії ХХ століття”, „Бібліографія вчених-аграріїв України”, [1–2], публікації окремих вчених картоплярів [3–8] та дослідників історії вітчизняної аграрної науки, зокрема селекції картоплі [9–12].

Постановка проблеми. Відтворення цілісної картини історії розвитку селекції картоплі в ХХ столітті на Україні потребує проведення пошуку, збору, вивчення та аналізу біо- та бібліографічної інформації, здобутків окремих вітчизняних вчених селекціонерів по картоплі для підготовки біобібліографічних посібників. Це має велике значення для вивчення історії

аграрної науки, осмислення та усвідомлення сучасниками ваги своєї праці та впливу окремої особистості на історичний хід розвитку науки.

Метою дослідження є відтворення в історичній пам'яті людства не заслужено забутих сторінок розвитку вітчизняної селекції картоплі, біографій видатних вчених та бібліографії їхніх основних робіт на основі вивчення архівних та особистих матеріалів, біобібліографічних видань ДНСГБ, наукової літератури та публікацій вчених.

Викладення основного матеріалу.

Праці видатних осіб країни – найцінніше надбання нашої держави та її народу. У повній мірі це стосується біографій історичних постатей вітчизняного картоплярства – Миколи Кириловича Малюшицького, Олександра Івановича Терещенка, Андрія Антоновича Осипчука, Івана Власовича Карповича, Василя Івановича Сидорчука. Необхідно розглянути детальніше їх життєвий і науковий шлях.

Історія започаткування наукових досліджень з селекції картоплі в Україні тісно пов'язана з ім'ям та науковою діяльністю професора Миколи Кириловича **МАЛЮШИЦЬКОГО** (26.I.1872 — 28.VIII.1929) [9].

Микола Кирилович – рослинознавець, академік АН Білорусії з 1929 р., професор Київського політехнічного інституту, директор Київської крайової сільськогосподарської дослідної станції, завідувач відділу прикладної ботаніки та селекції Інституту селекції, науковий співробітник та член Наукової ради Сортівничо-насінного управління Цукротресту. Він був членом Постійної комісії з вивчення природних багатств України, комісії з вивчення сортів сільськогосподарських рослин та врожаю при кафедрі біології с.-г. рослин (1928), активним учасником Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської

промисловості, одночасно викладаючи на сільськогосподарських курсах при цьому ж товаристві.

У 1898 році він закінчив Московський сільськогосподарський інститут.

З 1900 по 1914 р. – обіймає посаду викладача кафедри ботаніки агрономічного факультету Київського політехнічного інституту. В 1914-1920 рр. – директор і завідувач відділу прикладної ботаніки Київської крайової сільськогосподарської дослідній станції, з 1921 – професор, завідувач кафедри рослинництва Київського сільськогосподарського інституту. М. К. Малюшицький завідував секцією фізики і хімії ґрунтів, проводив роботу з вивчення біології та селекції картоплі. У стінах кафедри виконана його класична робота про вплив осмотичного тиску ґрунтового розчину на ріст, розвиток та врожай зернових культур, цукрового буряку та картоплі.

Основні роботи М. К. Малюшицького стосувалися агрохімії, прикладної ботаніки, селекції та агротехніки: „Сельскохозяйственные опытные станции и коллективные опыты Киевской губернии”(1918), „К посеву картофеля”(1922), „Відділ прикладної ботаніки та селекції”(1929), „Картопля”(1929).

Професору М. К. Малюшицькому належить особливе місце в історії розвитку селекції картоплі в Україні, плідні результати зокрема були у його науковій діяльності на Київській крайовій сільськогосподарській дослідній станції. Тут ним був створений перший сорт картоплі української селекції, названий на честь автора Пиріжок Малюшицького. Систематизована робота з культурою картоплі проводилася згідно основних завдань: всебічного вивчення біології та фізіології *Solanum tuberosum* L.; сортознавства картоплі; сортовивчення місцевих та привозних сортів картоплі; сортодослідження найвизначніших сортів; селекція найвизначніших старих сортів; виведення нових сортів картоплі; розведення кращих еліт, що їх має станція; участь у всеукраїнському та у всесоюзному сортовипробуванні картоплі; вивчення місцевих способів збереження картоплі й опрацювання найраціональніших з них. Починаючи з 1923 року М. К. Малюшицький самостійно працював над поліпшенням сорту Вольтман (німецької селекції).

Масовим добором протягом 4-х років (1925-1928) був створений фонд чистосортного посівного матеріалу в Халаїмі і в Білій Церкві, закладений спеціальний селекційний розсадник місцевих форм Раннього рожевого.

З 1926 року відділ розпочинає систематичне вивчення сортового складу селянських картопляних посівів. Для цього М. К. Малюшицьким був опрацьований план обслідування та розроблений спеціальний анкетний бланк і вже з 1926 року розпочався збір зразків. Найбільш поширеними на картопляних селянських посівах Київщини виявилися сорти Вольтман, Рання рожева, Імператор, Синій велетень, Сілезія, Фуксинка, Сніжинка та ін.

На кінець 1928 року у підвідділі нараховувалося 18 номерів картоплі власної селекції, що пройшли попереднє сортовипробування.

Біля п'ятидесяти років життя науково-дослідній роботі з картоплею присвятив також інший вітчизняний учений – кандидат сільськогосподарських наук (1962), заслужений агроном УРСР (1967), відомий селекціонер з картоплі **ТЕРЕЩЕНКО** Олександр Іванович (30.08.1909 – 10.09.2000) [12].

Закінчивши Київський інститут професійної освіти (Університет) у 1932 році і отримавши фах біолога-дослідника, він працював старшим асистентом агровідділу Науково-дослідного інституту ферментативної та плодоовочевої промисловості Наркомхарчопрому СРСР (1932-1933), фітопатологом селекційно-насінницької мережі Головспирту (1933-1935). Із 1935 року – на Київській дослідній станції Всесоюзного науково-дослідного інституту спиртової промисловості – завідувач лабораторії фітопатології (1935-1941), згодом – завідувач відділу селекції і насінництва (1946-1956). З 1956 р. по 1968 р. – завідувач відділу селекції Немішайвської дослідної станції Українського науково-дослідного інституту землеробства, а після її реорганізації у 1968 р. в Український науково-дослідний інститут картопляного господарства, з 1968 р. по 1974 р. –

завідувач відділу селекції цього інституту. Одночасно – заступник директора станції з наукової роботи (1956-1962). З 1974 р. по 1985 р. –старший науковий співробітник відділу селекції.

В 1962 році Олександр Іванович захистив кандидатську дисертацію на тему „Нові ракостійкі з підвищеною крохмалистістю сорти картоплі для Полісся України”. В 1965 році йому присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника.

Олександр Іванович одним із перших розгорнув роботу з селекції картоплі на міжвидовій основі. Ним встановлено і вивчено поширену в Україні хворобу картоплі “готика”, розроблено та впроваджено у практику заходи боротьби з нею.

За його участі були створені високопродуктивні, стійкі проти основних хвороб сорти картоплі Стахановська, Червоноспиртова, Чотирьохсотка. Під його керівництвом створені сорти Катюша, Бородянська, Смачна, Чарівниця, Луговська, Немішаївська ювілейна, Українська рожева. Ним виведені сорти, які використовувались на виробництві і подальшій селекційній роботі, відносно стійкі проти фітофтори, агресивних рас раку та цілого ряду інших хвороб. Олександр Іванович співавтор 17 сортів картоплі, в різний час занесених до Реєстру сортів рослин України.

Учасник ВДНГ СРСР 1940 року, а також післявоєнних років 1954, 1955, 1957, 1959, 1964, 1965, 1967. Виставочним комітетом нагороджений трьома Великими срібними медалями, однією Великою золотою та Дипломом пошани.

У доробку вченого біля 70 наукових праць, основними з яких є: „Хвороби картоплі, їх значення та короткий опис” (1935); „Меры борьбы с готикой картофеля в условиях Полесья Украины” (1954); „Селекция ракоустойчивых сортов картофеля на Немешаевской опытной станции” (1959); „Методика выращивания суперэлиты и элиты картофеля” (1959); „Довідник картопляра” (1975; 1985; 1991); „Селекція картоплі в умовах Полісся та Лісостепу України” (1964); „Деякі профілактичні заходи по захисту картоплі від вірусних хвороб”

(1970); „Селекція картоплі в Українському науково-дослідному інституті картопляного господарства” (1976) та інші.

У стінах Немішаївської дослідної станції зріс як вчений, селекціонер і керівник агроном **ОСИПЧУК** Андрій Антонович (05.03.1937 р.н.) [11, 12]. Нині він професор, доктор сільськогосподарських наук, заступник директора по науковій роботі з селекційних питань, відомий селекціонер з картоплі, який більше сорока років на Київщині, в Інституті картоплярства УААН – установі, яка координує всю роботу по селекції картоплі в Україні, створює нові сорти картоплі,

смакові якості та господарсько цінні ознаки яких відомі шанувальникам „другого хліба” далеко за межами України.

За вагомий внесок у розвиток картоплярства України та за результати своєї багаторічної роботи на творчій ниві селекції професор А. А. Осипчук нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медаллю “За трудову доблесть” та цінним подарунком Президента України.

Його робота відзначена почесними грамотами Кабінету Міністрів України, Президії Української академії аграрних наук, медалями ВДНГ СРСР і УРСР. Йому присвоєно почесне звання „Заслужений працівник сільського господарства України”.

З ім'ям та науковою діяльністю професора А. А. Осипчука тісно пов'язана історія розвитку вітчизняної селекції картоплі другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Завідувач відділу селекції і одночасно завідувач лабораторії селекції він разом із колективом створив понад 60 сортів картоплі.

В науковій літературі відомостей про життя та наукову діяльність ученого нажалі обмаль. Вони віднайдені переважно з коротких біографічних довідок, інформацій, що містяться в кількох статтях, присвячених ювілейним

датам від дня народження вченого, в публікаціях про діяльність Інституту картоплярства УААН.

У 1964 р. він закінчив Білоцерківський сільськогосподарський інститут та за направленням на роботу у відділ селекції Немішаївської дослідної станції Українського науково-дослідного інституту землеробства, а після реорганізації станції – в Український науково-дослідний інститут картопляного господарства (згодом Інститут картоплярства УААН), працював молодшим науковим співробітником (1964-1966), старшим науковим співробітником відділу селекції (1966-1973), завідувачем лабораторії селекції (1973-1979) ; з 1979 р. – водночас завідував відділом селекції. З 1987 р. – заступник директора інституту з наукової роботи з селекційних питань.

Удосконалив методи селекції картоплі, які враховують вимоги виробників і наявність нового вихідного матеріалу, створеного на основі міжвидової гібридизації.

Професором А. А. Осипчуком встановлено критерії підбору батьківських пар при селекції на врожайність, стійкість проти хвороб та шкідників, адаптивність та інші цінні ознаки. Вивчено схеми використання вихідного матеріалу міжвидового походження та застосовано їх при створенні нових сортів картоплі з цінними ознаками. Запроваджена схема селекційного процесу, яка окрім загальноприйнятих включає нові елементи, що дозволяють більш ефективно вести селекцію картоплі на комплекс ознак.

Створені разом із колективом сорти картоплі поєднують комплекс цінних ознак: високу врожайність, добрі смакові якості, стійкість проти хвороб і шкідників, придатність для тривалого зберігання, мають різне господарське призначення.

Створено ряд сортів, які характеризуються стійкістю проти карантинного шкідника – золотистої цистоутворюючої картопляної нематоди: Пролісок, Повінь, Дніпрянка, Обрій, Слов'янка, Фантазія, Загадка, Забава, Немішаївська 100, Лелека, Лілея, Мелодія, Водограй. Ці сорти не тільки дають високий урожай на заражених нематодою полях, але й очищують ґрунт від цього

паразита. Високою стійкістю проти фітофторозу відзначаються сорти інституту Луговська, Зарево, Ракурс, Водограй, Либідь, Багряна, Віриня, Лелека, Лілея, Червона рута та інші. Відносною стійкістю проти колорадського жука відзначаються створені сорти Зарево, Світанок київський, Воловецька та інші. Жуки заселяють їх менше, мають меншу здатність розмножуватися, що дозволяє зменшити кількість обробок пестицидами у боротьбі зі шкідником.

Вагомих успіхів досягнуто в селекції на високу крохмалистість (сорти Зарево, Воловецька, Кобза, Купава, Обрій, Фантазія, Світанок київський, Либідь, Лелека, Явір, Червона рута).

Андрій Антонович значну роботу проводить і з підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації. Успішно діє створена ним наукова школа з селекції картоплі. Під науковим керівництвом А. А. Осипчука захищено 6 кандидатських дисертацій з питань селекції.

У доробку вченого понад 200 наукових праць з питань селекції картоплі, основні з яких „Селекція і насінництво картоплі” (1988); „Картопля” (1978; 1990); „Довідник картопляра” (1985; 1991); „Стан та основні методи та перспективи селекції картоплі” (1994); „Становлення селекції картоплі в Україні” (2001); „Селекція картоплі” (2002); „Методичні рекомендації щодо проведення досліджень з картоплею” (2002); „Результати та завдання селекції картоплі в Україні” (2002) та інші.

За результатами проведених історичних розвідок на царині селекції картоплі, біографічних досліджень, вивчення життєвого та творчого шляху професора, укладено біобібліографічний покажчик „Професор Осипчук Андрій Антонович” (2007). Основні розділи найбільш повно розкривають життєвий та творчий шлях вченого „Слово про вченого”, “Основні дати життя та діяльності”, „Вітання ювіляру від колег, учнів, друзів” („Поліському чарівнику”, „Науковому керівнику – наставнику – вчителю”), ”Життєвий та творчий шлях А. А. Осипчука”, “Хронологічний покажчик праць А. А. Осипчука”, “Авторські свідоцтва. Патенти”, “Праці, опубліковані за науковою редакцією А. А. Осипчука”, “Наукова школа. Дисертації,

підготовлені під науковим керівництвом А. А. Осипчука”, “Література про життя та діяльність А. А. Осипчука”.

В історико-бібліографічній літературі були майже відсутні дані про вчених селекціонерів Поліської дослідної станції ім. О. М. Засухіна. Існують лише короткі згадування про діяльність І. В. Карповича, В. І. Сидорчука та ін.[5]. У результаті проведених історичних біобібліографічних досліджень нам удалося відтворити забуті сторінки їхніх біографій та бібліографій [12].

Тривалий час працював на Поліській станції **КАРПОВИЧ** Іван Власович (1905-1985) – вчений-агроном, селекціонер, лауреат Державної (Сталінської) премії РФРСР (1947), заслужений агроном України. Про нього в літературі відсутня будь-яка біографічна інформація, за винятком згадувань епізодичного характеру.

Після закінчення у 1924 р. Білоцерківського сільськогосподарського інституту він працював: науковим співробітником Поліської дослідної станції ім. О. М. Засухіна (1925-1936); завідувачем лабораторії селекції Наримської державної дослідної станції (1936-1965). У подальшому його доля привела в Інститут землеробства (1966-1968). З 1968 по 1982 р. завідував відділом селекції Поліської дослідної станції ім. О. М. Засухіна.

Іван Власович Карпович один з організаторів селекції картоплі, озимого жита і люпину на Поліській дослідній станції (1929) та ярої пшениці, вівса і картоплі на Наримській дослідній станції. Більше 25 років присвятив селекційній роботі на Поліссі. Він автор відомого сорту озимого жита Поліське; сортів картоплі: Наримська, Поліська рожева, Житомирянкa, Ікар; сорту люпину Синій 148 та декількох сортів ярої пшениці і вівса.

Опублікував біля 30 наукових праць. Основні його роботи: „Вирощування картоплі з насіння” (1933); „Итоги и задачи селекции картофеля

на Полесской опытной станции им. А. Н. Засухина” (1970); „Селекция картофеля на устойчивость” (1973) та інші.

Біля 40 років плідно працює на Поліссі кандидат сільськогосподарських наук (1981), відомий селекціонер по картоплі **СИДОРЧУК** Василь Іванович (18.01.1942 р. н.).

У 1970 році він закінчив Житомирський сільськогосподарський інститут і відтоді працює на Поліській дослідній станції ім. О. М. Засухіна. Саме тут відбулося творче і наукове зростання Василя Івановича як вченого, керівника селекційної роботи по картоплі, директора дослідної станції.

З початку він працює молодшим науковим співробітником лабораторії технології (1970), далі – завідувачем відділу захисту рослин (1970–1976), а з 1976 року – завідувачем лабораторії селекції картоплі. Водночас – заступник директора по науковій роботі (1973–1993). У 1993–2004 рр. – директор Поліської дослідної станції.

Основними напрямками його наукової діяльності є вдосконалення методів оцінки вихідного і гібридного матеріалу картоплі на стійкість проти основних хвороб і шкідників; створення сортів картоплі з комплексом господарсько-корисних ознак.

Василь Іванович автор біля 40 сортів картоплі, з яких 28 – занесені до Реєстру сортів рослин України, Російської Федерації, республік Середньої Азії та Закавказзя (сорт Поліська рожева, Радомишльська, Каскад Полісся, Зов, Посвіт, Пост-86 та інші).

Поряд із серйозністю, виваженістю та пунктуальністю в селекційній роботі йому властиві й ліричність та поетичність природи, любов до рідного Полісся, його історії. Милозвучні назви його сортів, наповнені сяйвом добра, тепла, любові та надії: Божедар, Доброчин, Поран та ін.

Василь Іванович автор більше 50 наукових праць, основні з них: „Рекомендації по виробництву картоплі за індустріальною технологією в колгоспах і радгоспах УРСР” (1984); „Проблеми производства и сбыта семенного картофеля на Украине” (1997); „Методичні рекомендації щодо проведення досліджень з картоплі” (2002); „Картопля”. – Т. 1 (2002).

Висновки.

У результаті проведення дослідження історичних етапів розвитку селекції картоплі в Україні та біографій видатних постатей галузі аграрної науки відтворено біо- та бібліографію вітчизняних вчених, які внесли значний вклад у розвиток селекційної науки в Україні, повернуто до наукового обігу забуті та маловідомі сторінки життя та діяльності вітчизняних вчених з селекції картоплі.

Перспективи подальших досліджень. Біографічні дослідження щодо діяльності видатних вчених-аграріїв ХХ століття в галузі картоплярства, зокрема, селекції картоплі, будуть продовжені та використані для відтворення цілісності історії розвитку селекції картоплі в Україні у ХХ столітті. Вони можуть бути використані при створенні автоматизованої біобібліографічної бази даних, біографічних словників та енциклопедичних довідників, Енциклопедії Сучасної України та інших видань.

Список використаної літератури

1. *Вчені-генетики і селекціонери у галузі рослинництва / УААН.* – К. : Аграр. наука, 2000. – 364 с. – (Сер. “Українські вчені-аграрії ХХ століття”. Кн. 4.).
2. *Професор Осипчук Андрій Антонович : біобібліогр. покажч. наук. праць за 1967-2006 рр. / уклад. О. М. Опанасенко, І. М. Хоменко ; авт. вст. ст. А. А. Бондарчук ; УААН, Ін-т картоплярства, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов.* – К. : ТОВ ВК „Кит”, 2007. – 70 с. – (Сер. “Біобібліографія вчених-аграріїв України”).
3. *Кучко А.* Вчені-картоплярі України / А. Кучко // *Картопля – другий хліб : наук.-попул. альманах для селян.* – К. : Довіра, 1995. – Вип. 1. – С. 27–37.
4. *Інститут картоплярства УААН : 30 років // Картоплярство : міжвід. темат. наук. зб.* – К. : Урожай, 1998. – Вип. 28. – С. 3–8.
5. *Вишневецький В. А.* В наукових лабораторіях Поліської дослідної станції ім. О. М. Засухіна / Вишневецький В. А. // *Картопля – другий хліб.* – К., 1995. – Вип. 2. – С. 86–91.

6. *Картопля* : практ. енцикл. / за ред. : П. С. Теслюка, М. Ю. Власенка, М. Й. Шевчука. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 298 с.
7. *Онищенко О. Й.* Насінництво картоплі на Україні / Онищенко О. Й. – К., 1966. – 207 с.
8. *Теслюк П.* Становлення і розвиток українського картоплярства / Теслюк П., Щербенко О. – К. : Кий, 1997. – 158 с.
9. *Опанасенко О. М.* Професор Микола Кирилович Малошицький (26.1.1872-28.VIII.1929) : забуті сторінки розвитку селекції картоплі в Україні / Опанасенко О. М. // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. праць / Дніпропетр. нац. ун-т, ДНСГБ. – К., 2004. – Вип. 16. – С. 127–136.
10. *Опанасенко О. М.* Відомий вчений у галузі картоплярства академік УААН Анатолій Андрійович Кучко (15.02.1950-02.01.1999) [електронний ресурс] / Опанасенко О. М. // Історія науки і біографістика. – 2006. – Вип. 1. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/E-journals/INB/2006-1/06mosspu.html>.
11. *Опанасенко О. М.* Професор Андрій Антонович Осипчук – відомий український учений селекціонер по картоплі [електронний ресурс] / Опанасенко О. М. // Історія науки і біографістика. – 2007. – Вип. 2. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2007-2/07oomusk.pdf>.
12. *Опанасенко О. М.* Історичні постаті вітчизняної селекції картоплі (до історії розвитку селекції картоплі в Україні у ХХ столітті) / Опанасенко О. М. // Картоплярство України : наук-вироб. журн. – 2007. – № 3-4 (8-9). – С. 45–48.